

Олександр КОВАЛЕНКО, Людмила ЩЕРБАНЬ

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СИМВОЛ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

КОВАЛЕНКО

Олександр

Андрійович,

незалежний дослідник,

м. Дніпропетровськ.

KOVALENKO A.A.

Анотація: розвиток людського суспільства підпорядковується глобальним законам, які не підвладні нашим бажанням. Умовним вираженням вибраної ідеї іноді виступає певний символ. Тобто можна стверджувати, що державна символіка – це образне уявлення ідеї її розвитку. Якщо прийнята ідея співпадає з призначенням народу цієї держави, то йому забезпечені прогрес і духовне зростання. Символ ТРИЗУБ – прийнятий як державний символ незалежної України – викликав і продовжує викликати суперечки і припущення щодо його походження і закладений в ньому сенс. Проведене дослідження обставин його виникнення, періодичні забуття і його відродження дозволяють однозначно стверджувати: наш малий герб – це монограма, але тільки монограма особливого сенсу, яка складена зі знаків письма давніх слов'ян.

Ключові слова: *тризуб, символ, монограма, Україна.*

УДК 930.2

Розвиток суспільства підкоряється глобальним законам, які не підвладні нашим бажанням. Певним вираженням вибраної ідеї часто виступає окремий символ. Тобто можна стверджувати, що символіка держави – це образне уявлення ідеї її розвитку. Якщо прийнята ідея співпадає з призначенням народу, що населяє цю державу, йому забезпечені прогрес і духовне зростання. Реалізуються прийняті ідеї за допомогою того ж самого символу, який в цій іпостасі є кодом, що впливає на підсвідомість членів цього суспільства.

«Малий словник історії України» [11] дає таке тлумачення поняття «Державна символіка»: зовнішня атрибутика країни у формі знаків, символів, кольорів і тому подібне, яка репрезентує національну ідею державності. Основними атрибутами державності є герб, гімн і прапор. 19 лютого 1992 року депутатами Верховної Ради України розглядався Проект герба України. Варіантів запропонованих проектів було понад 200, але слід зазначити, що в основі усіх було зображення тризуба. Перший Президент України (1991 –1994 рр.) Леонід Макарович Кравчук запропонував затвердити «малий герб», а прийняття «великого герба» відкласти. І, як наслідок, Верховна Рада України затвердила тризуб як малий герб України, вважаючи його головним елементом великого герба України. Але великий Державний герб України досі ще не затверджено, а малий Державний герб України (Знак Княжої Держави Володимира Великого) має вигляд щита із золотим тризубцем на ньому.

Символ ТРИЗУБ – прийнятий як державний символ незалежної України – викликав і продовжує викликати суперечки і припущення про його походження і закладений в ньому сенс. Історія його походження і становлення є наочним прикладом розвитку нашої державності. Десь в глибинах нашої свідомості перебуває думка, яка постійно не дає нам спокою. Що ж це таке? Хто і коли створив цей символ, цей знак і, нарешті, цей візерунок, який сприймається як тризуб? Що нас знову і знову повертає до розгадки цієї загадки?

Навколо цього символу періодично виникали незрозумілі для нас, сучасних людей, суперечки про його походження, його значення і його місце в ієрархії символічних зображень. Стилізовані зображення символу розміщувалися на гербах, прапорах, монетах і сприймалися як державна символіка. Усі ці метаморфози відбувалися то під бурхливі овації, то під акомпанемент пострілів і ріки людської крові. Хоча найбільш значущі в історії суспільства потрясіння сучасної епохи розвивалися безпосередньо під знаками здавна відомої символіки. Та й тризуб не було забуто, і він з'явився на арені цих подій.

Доля цього символу є досить дивною і суперечливою. То його використовують де потрібно і не потрібно, то на століття він стає забутим. Правильніше не те щоб забутим, а навмисно забутим, якщо доречно так охарактеризувати все те, що коїлося навколо цього простого зображення. Більш того, усі події, що вирували навколо тризуба, які у свій не простий вихор втягували безліч народів, досі не прояснили для нас суті і сенсу цього символу. Звичайно, переважна більшість людей не мала, і не має реального уявлення про прихова-

стовувався тільки в культових обрядах. Але згодом інші символи різних світоглядів остаточно витіснили тризубець з культових обрядів.

Проте в людській пам'яті цей образ продовжував жити, і акцент в його використанні перемістився у бік атрибутів влади. Можливо, тут зіграла роль основна тенденція зміни людської психології. Від первісного єднання з природою до абсолютного володарства над нею і відкритого проголошення себе царем природи – ось шлях збоченої трансформації людської самосвідомості. У цьому сенсі змінювалося і уявлення про тризубець. Так, він став символом влади і громадської значущості. Людина, що тримає в руці тризубець, почувала себе володарем, якщо не богом-громовержцем, то, принаймні, його посланцем.

Усе це досить детально викладено в багатьох публікаціях, тому детальніше зупинимося на використанні цього символу на теренах України. І хоча сьогодні історія його появи ще не достатньо досліджена, й у сучасного українця склалося досить туманне уявлення про використання тризуба на території України, обмежимося цими попередніми зауваженнями і відразу перенесемося до часів існування Київської Русі. Це – той період, коли з'явився тризуб, що став сьогодні гербом незалежної України. Тому і для нас, безумовно, це найцікавіша частина історії державного символу.

Сьогодні найбільш відомим є варіант тризуба Володимира, той, який вибрано малим Державним гербом. Перш за все, слід зазначити, що використання тризуба Володимира як герба Київської Русі ні у кого не викликає сумнівів. Розміщення його на монетах є достатнім підтвердженням такого статусу. При цьому, зрозуміло, що в цьому разі, це і є символ княжої влади.

Сучасна історія тризуба була б абсолютно не повною без розгляду сучасної символіки незалежної держави України, того ж тризуба Володимира Святославовича. З приводу походження цього зображення та його сенсу яких тільки версій не висувалося. Його загадковий візерунок продовжує інтригувати дослідників ось уже майже тисячу років, але й досі повної ясності немає.

Особливу цікавість викликають спроби деяких дослідників розгадати смисл княжого герба Володимира, які бачили в ньому монограму чи лігатуру, а в окремих випадках сприймали як геральдичну фігуру. Нагадаю, що монограма, або як її іноді називають – вензель, це знак з букв в один почерк. Такі спроби заслуговують на увагу, тому деякі, найцікавіші, ми зараз розглянемо.

Що ж до попередніх висновків, то, цілком очевидно, що такі версії мають право на існування. Дійсно, спроби дослідників дістатися істини можна тільки вітати. Найчастіше ми розглядаємо будь-яке зображення, будь-який символ тільки з позицій сучасних уявлень, а який сенс вкладали в нього наші пращури, визначити зараз неможливо. У них були інші світогляди, це було інше життя.

Що ж до сенсу, який вкладався в цей символ, то серед багатьох теорій неможливо виділити яку-небудь найбільш доказову. Дехто з дослідників намагався уявити його як геометричний орнамент візантійського чи варязького походження або ж як рунічну монограму. У плетінні ліній тризуба вони знаходять окремі літери або, навіть, слова. Так, автор О. Пастернак [5] розшифровує зображення княжого герба як монограму, складену з літер кирилиці, використовуючи дзеркальне відображення знаку. І в результаті отримує вираз «Владимир на столе», яке дійсно зустрічається на монетах часів Київської Русі. У княжому тризубі бачить монограму і наш сучасник О.М. Хмельовський [15], який знаходить зашифровані у візерунку тризуба 20 літер слов'янської кирилівської абетки і, як він вважає, «план і програму знакового втілення „Закону бог і Бог”». На основі знаків так званої руниці розшифровує символи часів Київської Русі ще один наш сучасник Чудінов В.А. [7]. Він вбачає в тризубах Володимира вираз «Владимира бечата». Інші дослідники, Карл Болсуновський [1] і В. Л. Янін [9] читають ту ж саму монограму за допомогою грецького алфавіту, отримуючи напис ВАСИЛЕВС. Окремо стоїть розшифровка Н.В. Енговатова [16] і У.О. Чілікіна [15] княжих знаків за допомогою знайденої древньої абетки – протокирилиці. Подібний перелік прикладів можна продовжувати і продовжувати.

Але все ж таки всі спроби прочитання чомусь здійснювалися з використанням сучасної російської мови. Хоча сам принцип – вважати княжі знаки монограмами – заслуговує на увагу. Слід зазначити ще один дуже важливий аспект. Практично всі дослідники розглядали і намагалися проникнути в таємний смисл княжого знаку Володимира Великого в тому варіанті, який ми звикли бачити малим гербом незалежної України. Навіть в одній з останніх робіт по історії тризуба в монографії О. Белова і Г. Шаповалова «Український тризуб» [10], незважаючи на великі теоретичні дослідження щодо значення тризубця, автори роблять спробу реконструкції походження і духовного сенсу саме українського тризуба у вигляді хреста-якоря, як християнського символу надії і порятунку Київської Русі. Передбачається, що «Князь-мореплавець Володимир Святий, переймаючи у Корсуні від візантійців нову християнську віру, прийняв від них і головний символ віри і держави – „хрест-якір”». Слід нагадати шанованим дослідникам про те, що князь Володимир Святославович ніколи не був мореплавцем. Київська Русь не була морською державою, і хрест, яким князь Володимир хрестив Русь, своєю конфігурацією ну ні як не нагадував „хрест-якір”. Сам же процес християнізації слов’янських народів розпочався задовго до 988 року і тривав не один десяток років. Літописні джерела і історики не мають єдиної думки з приводу того, коли і за яких обставин це сталося. За однією версією Володимир був охрещений в 987 році в Києві, за іншою версією – в тому ж році, але в місті Василеве неподалік від Києва. А третя версія, найпоширеніша, припускає, що князь прийняв хрещення в 988 році в грецькій метрополії Корсунь, сучасний кримський Херсонес, і після повернення в Київ Володимир задумав охрестити всю Київську Русь. Сьогодні найпоширенішою є думка, що хрещення відбулося 1 серпня 988 року, і сталася ця подія на київських горах в місці впадіння ріки Почайни в Дніпро. Після Володимира, справу християнізації Русі і становлення Київської Русі як європейської держави продовжив його син Ярослав Мудрий. І в середині XII століття ця держава стає передовим культурним і релігійним центром світу.

Вище були наведені спроби деяких дослідників представити княжі тризуби в різних варіантах розшифровки. Але чомусь ніхто з дослідників не ставив запитання простого побутового плану: якщо його використовували люди тієї держави, то, мабуть, він їм був зрозумілий? Відповідь може бути тільки одна – так, цей символ був тим зображенням, яке розуміли жителі Київської Русі.

У такому припущенні є один підводний камінь. Ми не знаємо, якою мовою спілкувалися наші пращури, що населяли території Київської Русі. Так, літописні джерела донесли до нас їх письмові повідомлення. Але ж їхньої мови ми не знаємо. І зараз люди східної і західної України розмовляють між собою практично на різних діалектах. Навряд чи вони один одного змогли б зрозуміти, якби не існувало української літературної мови. Але це зараз. А тоді?

За відомостями літописів, жителі Київської Русі здебільшого були людьми грамотними. Тому, якщо це монограма, то, на якою мовою вона могла бути складена, що її розуміли в усіх куточках Київської Русі? Звичайно ж, тільки мовою спілкування давніх слов’ян. Тільки ця мова могла об’єднувати всі князівства і народності в єдину державу. Це була мова дідів і прадідів тих людей, яких очолив рід Рюриківичів, як згадував у своїх працях Шахматов А.А. [8]. Ми ж у своїх міркуваннях підемо далі, і спробуємо уявити себе на місці тієї людини, яка створювала цей вензель або монограму.

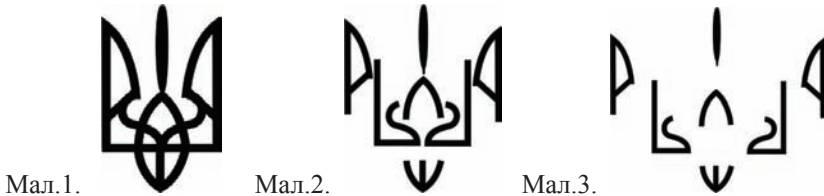
Виникає перше запитання: який при цьому використовувався алфавіт? Адже кирилиця ще не була поширеним письмом, і цей алфавіт деякий час існував як церковний. Глаголиця вважалася книжним алфавітом і не була поширена в народі як побутове письмо. Про письменність наших предків ми знаємо абсолютно точно по берестяних грамотах, по предметах побуту та інших артефактах, які зараз доступні нам для дослідження. Зараз уже розшифровано давні письмена, що довгий час не піддавалися розшифровці, незважаючи на численні спроби застосувати до них різні

мови. І тільки після того, як були застосовані слов'янські мови, написи заговорили. Ця загадкова писемність дістала назву «Писемність рисок і різів», оскільки вона є комбінацією ліній різного нахилу. Виявилось, що це було складове письмо. А перші спроби розшифровувати такі написи як буквені не могли дати результатів у принципі. З таких фактів можна скласти загальне уявлення, як спілкувалися наші предки, і якою мовою вони писали свої листи. Ця писемність у фахівців стала називатися «передслов'янською», тобто попередницею слов'янської глаголиці, яка теж запозичила багато знаків, але вже була буквеним алфавітом.

Ось з цих позицій ми і підійдемо до розгляду тризубів Київської Русі, як княжих монограм. У цьому плані найбільш значущими, на наш погляд, є дослідження російського вченого Г.С. Гриневича [2]. Він зібрав величезний фактичний матеріал й опублікував його у своїй книзі «Праслов'янська писемність». У цій короткій доповіді неможливо перерахувати всі революційні ідеї автора з цієї теми, але сьогодні слід визнати, що його роботи стали знаковою віхою в розшифровці давніх текстів і розумінні культурної спадщини наших предків. У своїй книзі він наводить таблицю знаків писемності рисок і різів. Це була складова писемність, і для прочитання таких текстів потрібні не лише такі таблиці, але і спеціалізовані словники. Зрозуміло, що за тисячі років змінився не лише устрій життя людей, але й їхня мова.

Сьогодні на ваш розгляд надається варіант розшифровки Державного символу України з використанням праслов'янської писемності. Відоме зображення тризуба сьогодні стало класичним, тому найцікавішим моментом буде прочитання саме цього варіанту.

Хоча внутрішнє плетіння ліній утворює досить складний візерунок, у ньому можна розпізнати знаки праслов'янської писемності. Методика розшифровки детально описана в працях Коваленко О.А. [4].

Для цього розкладемо це зображення на окремі знаки і розмістимо їх зліва направо і зверху вниз в рядок, як це прийнято в слов'янському письмі, і замінімо їх відповідними складами передслов'янського письма:

Отримали вираз:

СЪ КЫЙ ДИ РЫСЪ БИ,

який, безумовно, ще необхідно перекласти на сучасну мову.

СЪ – предлог с, из, от.

КЫЙ – КЫЙЯ – Киев, в данном случае Киева.

ДИ – этот термин обозначал понятие Земля или Мать-Земля (Родина).

РЫСЪ – Русь.

Якщо дослівно перекласти сучасною російською мовою цей вираз, використовуючи «Словарь древнерусского языка» [12], то це звучатиме так:

От Киева земля русская стала.

Або ж інший варіант звучання:

От Киева матери-земле русской быть.

У сучасній інтерпретації російською мовою цей вираз звучить так:

От Києва Родине Русі быть.

Українською мовою цей вираз звучить так:

Від Києва Батьківщині Русі бути.

Ось такий він – княжий знак Київської Русі, який сьогодні прийнято офіційним гербом України. Звичайно ж, тризуб Володимира служив дороговказом до об'єднання усіх слов'янських земель в єдину державу. Це було життєвим кредо князя Володимира Великого, і при ньому Київська Русь стала однією з провідних держав того часу.

За допомогою показаного тут методу розшифровано всі відомі на сьогодні княжі знаки древньої Русі, яких відомо сімнадцять варіантів двозубів і тризубів династії Рюриковичів, починаючи з двозуба Святослава Ігоревича, та дванадцять варіантів зображення тризуба Володимира Святославовича. Подібні знаки в історії Київський Русі використовувалися зовсім короткий період.

«Знаки княжої власності, – пише Б.А. Рибаків [14], – перші відомості про які дійшли до нас від середини X ст., дожили до середини XII ст. За двісті років свого існування в Київській Русі княжі знаки ставилися на княжих монетах, на печатях, якими скріплювали державні документи, на перснях, якими запечатували воскові печаті. Княжі знаки, відлиті з бронзи, носили на грудях княжі тіуни; княжі знаки були на поясах дружинників, що супроводжували свого князя, на зброї, на бойових прапорах княжого війська. Княжі знаки ставилися на злитках срібла, що належали князю, на княжих товарах, що відправлялися за кордон»...

Рибаків відмічає, що переважна кількість предметів з княжими знаками знайдена в стародавніх княжих містах Русі – Києві, Чернігові, Білгороді, Родні, Вишгороді. Проте розпад Київської Русі на окремі князівства не сприяв зміцненню взаємин і родинних зв'язків княжого роду. Але водночас на цих слов'янських територіях почалося формування майбутніх українських земель. Останню крапку в розпаді Київської Русі на окремі князівства поставив в 1097 році Любецький з'їзд. Домовленість руських князів на цій раді остаточно знищила мрію Святослава Ігоревича і Володимира Святославовича – створити єдину і могутню державу Київську Русь. Поступово на цих землях сформувалися чотири князівства: Київське, Переяславське, Чернигово-Сіверське, Галицько-Волинське. Зрештою все це призвело до послаблення слов'янської общини і, як ми вже знаємо, до завоювання більшої частини цих земель військами абсолютно іншої цивілізаційної моделі розвитку.

Зараз немає достовірних історичних відомостей про подальше використання княжих або яких-небудь інших гербів окремими містами, хоча і були на цих територіях великі для того часу міста – Київ, Чернігів або Любеч. У цих розбратах загубилися не лише традиції, але й сама історія. Тому не збереглися значення і сенс символіки двозубів і тризубів в пам'яті нащадків. А ми зараз вигадуємо різні гіпотези про їх призначення.

Далі мистецтво створення зашифрованих монограм було втрачене або припинилося через об'єктивні причини. Проте самі тризуби мають дивну здатність до відродження. У кінці XIX століття і початку XX століття люди знову згадують про цю символіку. Черговий виток підйому цікавості до цих знаків княжої влади розпочинається в Україні, й один з варіантів тризуба Володимира Святославовича стає символом національно-визвольного руху в Україні.

Проте припущення, що князі займалися «не княжою справою» і склали монограми, використовуючи праслов'янське письмо, здається парадоксальним. Як нам зрозуміти дії наших предків? Як відчуті спадкоємність поколінь? Як зрозуміти важливість того, що вони хотіли передати нам?

На сторінках «Лаврентівського літопису» [13] є згадка про «градских старців». У літописі «старци градские» згадуються всього п'ять разів. Перший раз про них говориться в розповіді про мучеництво варягів: «и реша старци и боляре» (983 р.). Другий і третій раз – в розповіді про наради Володимира з боярами і старцями: «созва Володимер боляры своя и старци градския», «и созва князь боляры своя и старца»

(987 р.). Четвертий раз – про освячення Десятинної церкви «боляром и старцем градским». П'ятий – в оповіданні про відміну Володимиром вири за вбивство: «и реша епископи и старци». Впадає у вічі, що п'ятикратна згадка про старців стосується тільки певного терміну – князювання Володимира Святославовича (980–1015 рр.). Літопис згадує про «старцах градских» тільки за Володимира. Слід урахувати й особливості літописного тексту, де з'являються «старци градские». Цей текст було запозичено літописцем зі Слова про те, «како крестися (Владимир), возмя Корсунь», що зберігся в окремому вигляді від літопису і більш давнього за походженням за Шахматовим А.А. [8] та Ключевським В.О. [3].

Очевидно, існував «інститут старців, мудреців або волхвів», який накопичував, зберігав і передавав знання. Сьогодні ми робимо висновок, що саме цей інститут старійшин змусив створити таку символіку або ж сам її створював. А зі знищенням цього інституту влади і впливу на суспільство, зійшло у небуття і мистецтво складання таких монограм. І якщо ми зрозуміємо, чого домагалися і що створювали для майбутніх поколінь наші предки – буде і у нас своя історія.

І як великий приклад – історія створення, забуття і відродження символу ТРИЗУБА. Адже був час, коли навіть спогади про цей символ винищувалися з пам'яті людської. Але як Фенікс з попелу повстав величний Тризуб і зараз починає розкривати свої загадки. Відроджується його значення і пишеться нова історія.

Ось який символ сяє над нашою Батьківщиною, нашою з вами Україною. Ось який символ став нашим національним надбанням.

Література:

1. Болсуновскій К.В. Родовой знак Рюриковичей, великихъ князей кievскихъ. Геральдическое изслѣдование, предназначенное къ чтенію на XIV Археологическомъ Съѣздѣ в г. Чернишов / К.В. Болсуновскій. – Ч. 8. – Киев : Типо-литографія С.В. Кульженко, 1908.
2. Гриневиц Г.С. Праславянская письменность / Г.С. Гриневиц. – М., 1993.
3. Ключевский В.О. Боярская дума Древней Руси. – М. : Ладомир, 1994.
4. Коваленко А.А. Таємний код України / А.А. Коваленко. – Дніпропетровськ, 2004.
5. Пастернак О. Пояснення тризуба, герба Великого київського князя Володимира Святого / О. Пастернак. – Ужгород, 1934.
6. Хмельовский О.М. «Тризуб – таємне вчення українців» / О.М. Хмельовский. – Луцьк, 2004.
7. Чудинов В.А. Вселенная русской письменности до Кирилла / В.А. Чудинов. – М. : «Альва – Первая», 2007.
8. Шахматов А.А. Повесть временных лет / А.А. Шахматов. – Т.І. – Петроград, 1916.
9. Янин В.Л. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. / В.Л. Янин. – Т. 1–2. – М., 1970.
10. Белов О.Ф. «Український тризуб» / О.Ф. Белов, Г.И. Шаповалов. – К.; Запорожье, 2008. – С.235.
11. Малий словник історії України. / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. – К. : Либідь, 1997.
12. Словарь древнерусского языка (в 3 т.) / Срезневский, И.И. – М., 1989.
13. Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Л., 1926–1928.
14. Рыбаков Б.А. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси / Б.А. Рыбаков // Советская археология– 1940. – № 6. – С.250–257.
15. Чиликин О. Утерянная азбука / О. Чиликин // Огонёк. – 1960. – № 19. – С. 26.
16. Энгватов Н.В. Руническая эпиграфика с территорий СССР / Н.В. Энгватов // Советская археология. – 1964. – №4.